

POLITIKA BE VERTYBIŲ*

ALVYDAS JOKUBAITIS

Straipsnio tikslas – pagrįsti tezę, kad politika neturi savarankiškų vertybių. Ši tezę prieštarauja įsitikinimui, kad galimas grynai politinis dalykų suvokimas, laisvas nuo kitų sričių vertybių įtakos. Straipsnis pagrįstas prielaida, kad visos vadinamosios politinės vertybės yra kitų sričių vertybių vediniai. Politika pačia savo prigimtimi yra redukcinis dalykas.

Politikos mokslo ir politikos filosofijos skirtumą neįmanoma išaiškinti be požiūrio į vertybes. Politikos mokslo atstovai pretenduoja į vertybinį neutralumą ir siūlo tirti faktus, o ne vertybes. Politikos filosofai priešingai – sąmoningai gina vertybinį požiūrį. Jeigu jie nustotų kalbėti apie vertybes, politikos mokslininkų viešpatavimas tapėtų visuotinis. Vertybės yra pagrindinis politikos filosofų pasipriešinimo politikos mokslininkams įrankis. Tačiau ar šis įrankis yra toks patikimas, kaip jiems patiems atrodo?

Sunku paneigti politikos filosofų pozicijos pagrįstumą – politika iš tikrųjų neįsivaizduojama be vertinimų. Tačiau pernelyg pripratus prie kalbų apie vertybes, dažnai pradedama nematyti kito svarbaus aspek-

Alvydas Jokubaitis – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto profesorius, habilituotas daktaras (el. paštas: alvydas.jokubaitis@takas.lt).

© Alvydas Jokubaitis, 2008

Straipsnis įteiktas redakcijai 2007 m. rugsėjo 16 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2008 m. kovo 17 d.

to – politika neturi savo vertybių. Nuolat kalbėdami apie vertybes, politikos filosofai nemato, kad nėra grynai politinių vertybių¹. Visus politinius vertinimus nesunkiai galima traktuoti kaip kažką kita, kas jau nėra politika². Pastaroji yra tik įrankis ir mechanizmas, skirtas įgyvendinti pirmiau jos esančias vertybes.

Modernių laikų politikos filosofai pagrindė politikos autonomijos idėją. Jų nuomone, politinis gyvenimas turi būti nepriklausomas nuo moralės, religijos, ekonomikos ar meno sričių vertybių. Liberalizmo politinė filosofija yra pagrįsta prielaida, kad valdžios institucijos turi būti atskirtos nuo piliečių moralinių, religinių ir filosofinių įsitikinimų. Iš paskutiniausių dešimtmečių pasirodžiusių darbų šį požiūrį nuosekliausiai pagrindė Johnas Rawlsas³. Jo nuomone, sutardami dėl politinio teisingumo principų, laisvos visuomenės piliečiai gali nesutarti dėl moralinių, religinių ir filosofinių įsitikinimų. Taip sudaromas išpūdis, kad politika gali turėti savo vertybes, o piliečių moraliniai, religiniai ir filosofiniai įsitikinimai turi būti patraukti iš viešojo gyvenimo arenos.

Šio straipsnio tikslas – pagrįsti požiūrį, kad nėra savarankiškų politinių vertybių. Vadinamosios „politinės vertybės“ yra tik kitų sričių vertybių reprezentantės. Per paskutinius du amžius mes pripratome prie minties, kad jeigu yra politika, tai turi būti ir savarankiškos šios srities vertybės. Tačiau didžiausias paradoksas yra tai, kad politika neturi savo vertybių. Nėra jokio grynai politinėmis vertybėmis grindžiamo sprendinio. Svarstydami politinius dalykus, mes neišvengiamai įsitraukiame į ginčus apie nepolitinius reikalus. Kiekvienas politinis sprendinys priklauso nuo moralės, religijos, teisės ar ekonomikos vertybių.

Straipsnio tikslas nėra ginčytis su tais, kurie vienaip ar kitaip vartoja „politinių vertybių“ sąvoką. Šios sąvokos populiarumą lemia ne pats politinių vertybių egzistavimas, bet kalbinės konvencijos patogumas. Norint kalbėti apie politiką be vertybių, pirmiausia reikia išsivaduoti iš kalbinio įpročio. „Politinių vertybių“ sąvoka slepia daug pairesnįs dalykus, negu iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti. Ji ne tik pabrėžia

vertybinę politikos kilmę, bet ir trukdo suprasti „politinių vertybių“ ryšį su kitų sričių vertybėmis. Šioje vietoje galima pacituoti George'o Berkeley žodžius: „Jei nepasirūpinsime pagrindinius pažinimo principus apvalyti nuo žodžių painiavos ir apgaulės, nieko neduos begaliniai samprotavimai apie juos.“⁴

Galima klausti – „Kokie autoriai kalbėjo apie politines vertybes?“ Daug lengviau pasakyti, kas šios sąvokos nevaržo – turbūt vieninteliai anarchistai. Taip atsitiko tik todėl, kad jie nuosekliai troško panaikinti valstybę ir politiką. Likusi Vakarų politinės minties tradicijos dalis neišsivaizduojama be „politinių vertybių“ sąvokos. Pasirodžius kai kurioms moralinėms vertybėms, prie jų beveik automatiškai prikabinamas žodis „politinė“. Tokiomis lengvai tampa laisvė, lygybė, teisingumas, pakantumas, ištikimybė, orumas, savigarba, taikingumas, klusnumas ir kitos moralinės vertybės. Dar platesnis yra dėl politinių priežasčių vertinamų dalykų ratas, kurio net sąrašą sunku sudaryti. Tačiau nėra abejonės, kad į jį pirmiausia reikėtų įrašyti su politinėmis santvarkomis ir ideologijomis susijusius dalykus. Abiem atvejais susidaro išpūdis, kad lengvai prie kai kurių vertybių prikabinamas predikatas „politinė“ yra tik kalbinis patogumas, o ne nuoroda į savarankiškai egzistuojantį dalyką.

Rawlsas stengėsi įrodyti, kad jo sukurta politinė teisingumo koncepcija gali nepriklausyti nuo piliečių moralinių, religinių ir filosofinių įsitikinimų. Jis neneigė, kad politinį teisingumą turi papildyti kitų sričių vertybės, tačiau leido suprasti, jog egzistuoja kažkokios grynai politinės vertybės. Tai akivaizdus nesusipratimas. Rawlsas manė, kad politinis liberalizmas gali nepriklausyti nuo tam tikrų moralinių, teisinių, kultūrinių ir istorinių prielaidų. Jis bandė sukurti politinę teisingumo koncepciją, apsaugotą nuo nepolitinių vertybių įtakos. Tačiau tai neįmanomas dalykas. Pakeitus požiūrį į laisvę, lygybę, racionalumą, viešumą ar moralinės motyvacijos šaltinius, neišvengiamai pasikeičia ir politinio teisingumo sąvokos turinys.

Vertybės tampa politinės tik todėl, kad atsiduria politinių diskusijų arenoje. Savo šaknimis jos visada yra įaugusios į visiškai nepolitinę

žemę. Toks jų prigimties dvilypumas – politinės pagal pavadinimą, nepolitinės savo kilme – apsunkina jų apibrėžimo darbus. Dėmesį sutelkus į jų politinę pusę, lengvai užmirštama apie nepolitinius šaltinius, o pradėjus kalbėti apie pastaruosius, tampa neaišku, kodėl politines vertybes dar reikia vadinti politinėmis. Nesunku nurodyti, kas vienu ar kitu istoriniu laikotarpiu yra suvokiama kaip politinės vertybės. Daug sunkiau paaiškinti, kodėl vienos ar kitos nepolitinės vertybės tampa politinėmis. Kanto terminais, nėra jokio būtino ryšio tarp subjekto termino vietoje atsidūrusios „vertybių“ sąvokos ir predikato vietoje nurodomos politiškumo savybės. Politinę prasmę gali įgyti kiekviena mūsų puoselėjama nepolitinė vertybė.

Politikos be vertybių idėjai pagrįsti nereikalingas koks nors indukcinis tyrimas, paremtas atskirų politinių vertybių laikymo kitomis vertybėmis įrodymais. Šiai idėjai pagrįsti užtenka filosofinės analizės. Modernioji politikos samprata remiasi dviem viena kitai prieštaraujančiomis prielaidomis: 1) valstybė yra įrankis ir mechanizmas, 2) politinis gyvenimas turi savarankiškas vertybes. Bet kuris žmonių sukurtas įrankis yra svarbus tam tikriems darbams padaryti. Politinės institucijos taip pat nėra išimtis. Tačiau visiškai neaišku, kaip jos gali turėti savarankiškas vertybes. Klasikiniai autoriai kalbėjo apie moralinius politinių vertybių aspektus. Rawlsas ir dabartiniai jo šalininkai siūlo neįmanomą dalyką – jie nori įrodyti, kad moralinių dalykų supratimas gali nedaryti įtakos politinio teisingumo sampratai.

Politikos be vertybių idėjai pagrįsti tinka tuščios vietos metafora. Giovanni Sartori mano, kad politinis elgesys „nenurodo į jokią atskirą elgesio tipą, bet veikia žymi *locus*, elgesio vieta“⁵. Kiek pakeitus šios minties prasmę galima sakyti, kad politika yra panaši į tuščią vietą, dėl kurios užpildymo varžosi skirtingų moralinių, religinių ir filosofinių įsitikinimų žmonės. Šiuo požiūriu politika gali būti palyginta su statybų aikštele. Panašiai kaip skirtingų kultūrų ir civilizacijų žmonės tą pačią architektūrinę erdvę užstato kitokios išvaizdos pastatais, politikai jiems suteiktą erdvę pripildo skirtingų vertybių ir prasmų.

Politika neišsivaizduojama be kokio nors visiškai nepolitinio dalyko sureikšminimo. Demokratija, pavyzdžiui, savaime nėra vertybė. Jos reikšmę sudaro piliečių požiūris į žmogaus teises, laisvę, dalyvavimą viešųjų reikalų tvarkyme ir net ekonominį efektyvumą. Tautos suvereniteto idėja taip pat numato kitas vertybes – kultūrą, istoriją, kalbą ir bendrus protėvius. Politika savo prigimtimi yra kitų sričių vertybių perkėlimo, atstovavimo joms ir jų pritaikymo vieta. Į politiką ateinantys žmonės panašūs į statybininkus – jie atsineša savo įrankius, medžiagas ir projektus. Visos vadinamosios politinės vertybės yra tik kitų sričių vertybių atstovai, o vadinamieji politiniai vertinimai nurodo kažką kitą, o ne politiką.

Politinis gyvenimas, kaip ir bet kuri kita žmonių veiklos sritis, nėra laisvas nuo vertinimų. Tačiau politinės vertybės neturi savarankiško statuso – jos yra tik kitų sričių vertybių vediniai. Kai sakome, jog kažką vertiname politiškai – lieka tik procedūros ir mechanizmai. Moralės filosofai priešinasi moralės tapatinimui su kitais dalykais – biologija, psichologija, auklėjimu ar socialinio gyvenimo aplinkybėmis. Politikos filosofai priešingai – lengvai pripažįsta redukcinę politikos prigimtį. Jų nuomone, politinės vertybės gali būti išskaidytos į moralės, religijos, teisės, ekonomikos ar kitų sričių vertybes.

Dažnai sakoma, kad Machiavellis atrado savarankiškas politines vertybes. Tačiau jis to negalėjo padaryti vien todėl, kad tokių vertybių paprasčiausiai nėra. Tai ypač įtikinamai įrodė Thomas Hobbesas. Šis autorius pasiūlė mechanistinę politikos sampratą. Jo nuomone, valstybė yra mechanizmas, kurį piliečiai sukuria dėl kitų vertybių, tarp kurių jis pirmiausia nurodė mirties baimę ir racionalų egoizmą. Hobbesas norėjo, kad jo sukonstruota valstybė būtų panaši į mitinę Leviantano būtybę, tačiau iš tikrųjų išėjo ne asmenybės, bet mechanizmo atitikmuo.

Hobbesas elgėsi paradoksaliai: norėjo apginti vertybes, bet tuo pačiu metu bandė išvengti ginčo apie jas. Ankstesnių laikų, ir ypač viduramžių, autoriai taip pat vartojo politinio kūno sąvoką (galima priminti *Corpus Christi Juridicum* idėją), tačiau jie nesakė, kad politinis

kūnas gali būti neutralus piliečių moralinių, religinių ir filosofinių įsitikinimų atžvilgiu. Tik Hobbeso pėdomis sekę autoriai ryžosi galutinai atskirti politinį kūną ir vertybes. Jų reikalavimo esmę gerai suformulavo Rawlsas: „pageidautina, kad mūsų visuminiai filosofiniai ir moraliniai įsitikinimai, kuriais esame įpratę vadovautis svarstydami fundamentalias politines problemas, pasitrauktų iš viešojo gyvenimo.“⁶

Sunku paneigti, kad egzistuoja specifiniai politiniai įsitikinimai ir idėjos. Be šito negalėtume kalbėti apie politiką. Tačiau visai kitas dalykas yra teigti, kad egzistuoja savarankiškos politinės vertybės. Jos yra padarytos iš visiškai nepolitinės materijos. Liberaliąją demokratiją mes vertiname ne dėl politinių, bet dėl moralinių, teisinių ir ekonominių prižasčių. Fašistiniai režimai taip pat yra vertinami ne dėl jų pačių, bet dėl žmogaus, moralės, vado, tautos ar jos priešų sampratos. Visos politinės vertybės gali būti suprantamos kaip anapus politikos esantys dalykai.

Visuomeninės sutarties teorijos šalininkai šioje vietoje galėtų pasakyti, jog tai, dėl ko susitaria pradinės sutarties pozicijos dalyviai, ir yra politinės vertybės. Tačiau tokiam požiūriui prieštarauja kita svarbi moderniosios politikos filosofijos prielaida. Hobbesas ir juo sekę autoriai įrodinėjo, kad valstybė yra „dirbtinis žmogus“, o tiksliau – mechanizmas. Tai reiškia, kad pradinės pozicijos dalyviai susitaria ne dėl vertybių, bet dėl jiems atstovaujancio mechanizmo ir procedūrų. Hobbesas sukūrė politinį mechanizmą, leidžiantį pažaboti nevaržomas valdovų pretenzijas, tačiau už tai reikėjo sumokėti gana didelę kainą – politika ir vertybės atsidūrė skirtingose barikadų pusėse. Valstybę traktuojant kaip mechanizmą ir įrankį, beprasmiška ieškoti savarankiškų politinių vertybių. Net liberalai apie laisvę kalba kurdami jos priešingybes – įvairiausius mechanizmus, struktūras ir procedūras. Modernusis politinis mąstymas yra sukonstruotas pagal kūno, daikto ir mechanizmo modelį. Būtent tai ir neleidžia kalbėti apie savarankiškas politines vertybes.

Machiavellis ir Hobbesas skiriasi taip, kaip skiriasi dabartiniai struktūralistai ir poststruktūralistai. Machiavellis būtų poststruktūralizmo

pusėje. Jis buvo abejingas stabilių, savo funkcionavimu dirbtinius mechanizmus primenančių politinių struktūrų kūrimui. Jį domino politinė valia ir politinis veiksmas, o ne institucijos, struktūros ar procedūros. Hobbesas mąstė kitaip. Visos jo viltys siejosi su valdovų ir jų pavaldinių veiksmus ribojančių politinių struktūrų kūrimu. Jis buvo įsitikinęs, kad iš prigimties nedraugiški žmonės kartu gali gyventi tik valdomi tvirtos valdžios, galinčios juos išprausti į griežtų struktūrų ir taisyklių rėmus. Į piliečius jis žvelgė gamtininko ir mechaniko akimis – kaip į gamtos kūnus, patiriančius mechaninį kitų tokių pat kūnų poveikį.

Hobbesas buvo materialistas ir būtent materializmo filosofija jam labiausiai padėjo sukurti reikšmingiausią Naujųjų amžių politinę teoriją. Daugelis vėlesnių laikų autorių buvo abejingi materializmui ar net įsitikinę jo kritikai, tačiau net ir jie jau nepajėgdavo išsivaduoti nuo Hobbeso atradimo, kad politiką reikia apmąstyti pagal materialaus kūno analogiją. Net Kantas buvo priverstas pripažinti, kad politinis mechanizmas gali veikti nepriklausomai nuo piliečių moralinių įsitikinimų. Labiausiai šokiruojanti jo tezė skelbia, kad valstybę gali sukurti net ir velniai. Kantas atmetė Hobbeso mintį, kad žmogus yra „gyva mašina“, tačiau liko priklausomas nuo jo įsitikinimo, kad valstybė yra dirbtinis kūnas.

Tarp Hobbeso materialistinės politikos sampratos ir dabartinio politinių technologijų suklestėjimo yra beveik būtinas ryšys. Galima tik stebėtis, kodėl, suvokdamas politinių technologijų vaidmenį, Machiavellis atvirai nenaudojo materialistinių argumentų. Klasikinė – antikos ir viduramžių – politinė filosofija buvo pagrįsta prielaida, kad siela yra svarbiau negu kūnas. Hobbesas ir jo sekėjai atmetė šį įsitikinimą. Jų nuomone, žmogaus sieloje nėra nieko, ko nepatyrė kūnas. Pripažinus šią filosofinę prielaidą, neišvengiamai keitėsi ir politinių dalykų supratimas – valstybė taip pat buvo pradėta aiškinti pagal kūno modelį.

Naujųjų amžių filosofai stengėsi įrodyti, kad antikos ir viduramžių autoriai nutolo nuo realios žmogaus prigimties suvokimo ir jai kėlė

pernelyg didelius reikalavimus. Machiavellio žodžiais, jie nesuvokė, kad „yra didelis skirtumas tarp to, kas dedasi pasaulyje, ir to, kas turėtų būti“⁷. Norėdami ištaisyti šią klaidą, modernieji autoriai pasiūlė mažiau kilnų požiūrį į žmogaus prigimtį. Jų nuomone, žmogus yra racionalus egoistas, labiau besirūpinantis savo kūno, o ne sielos reikalais. Politinė valdžia taip pat buvo priversta atitikti šią gamtinę, kaip mėgo sakyti prancūzų švietėjai, žmogaus prigimtį.

Hobbesas ir jo sekėjai pakeitė politikos ir vertybių santykio supratimą. Jų nuomone, politikoje svarbiausias dalykas yra ne dorybės, kaip to norėjo klasikiniai autoriai, bet piliečių egoizmas, jų saugumo, gerovės ir materialinės naudos poreikis. Modernusis politinis mąstymas neįsivaizduojamas be minties, kad nuosavybės apsaugojimas yra vienas politiškai svarbiausių dalykų. Liberalai atvirai pripažino, kad materialinės gerovės siekiantys žmonės yra daug labiau suinteresuoti politiniu stabilumu, negu tie, kurie kalba apie dvasinius dalykus. Tai svarbus akcentų perkėlimas – nuo klasikinio susižavėjimo etika perėita prie moderniojo ekonomikos ir viešojo administravimo sureikšminimo. Politinių problemų sprendimo raktas atsidūrė ekonomistų ir politikos technologų, o ne moralės filosofų kišenėje.

Hobbesas manė, kad gerai sutvarkyta politinė sistema gali veikti taip pat, kaip gerai sukonstruotas mechanizmas. Tai reiškia, kad visos moralinės žmonių gyvenimo problemos gali būti suvoktos kaip grynai asmeninis piliečių reikalas, o iš politinės valdžios galima tikėtis tik nešališkumo skirtingų gero gyvenimo sampratų atžvilgiu. Klasikiniai politikos filosofai rūpinosi piliečių sielos reikalais, manydami, kad būtent jie labiausiai sąlygoja politinio gyvenimo kokybę⁸. Modernieji jų kolegos manė kitaip – politinį gyvenimą galima keisti taip, kaip keičiami kiti žmonių sukurti įrankiai ir mechanizmai.

Hobbesui pavyko įgyvendinti paradoksalų uždavinį – jis vertybiniais tikslais iš politikos pašalino vertybinius elementus. Dauguma vėlesnių autorių jo mintį suprato beveik pažodžiui – kaip bandymą pagrįsti „politinio kūno“ idėją. Tačiau iš tikrųjų Hobbesas gynė verty-

binę poziciją. Šiandien beveik visuotinai sutariama, kad politika yra įrankis, tačiau tuo pat metu ir toliau kartojama klasikinės politinės filosofijos mintis, kad egzistuoja grynai politinės vertybės. Toks iš dviejų skirtingų epochų kilusių filosofinių pažiūrų suplakimas į viena sukelia didelę teorinę ir praktinę painiavą. Net ir labiausiai norėdami, mes negalime paaiškinti, kaip įrankis gali turėti vertybių.

Pripažinus Hobbeso politinės filosofijos prielaidas, neišvengiamai atsiskiria moralės ir politikos sritys. Pirmoji atitraukiama nuo to, ką antikos ir viduramžių autoriai suvokė kaip žmogaus dvasinį gyvenimą. Net Kantas politiką siejo su išoriniu, o moralę su vidiniu laisvės apribojimu. Individo atžvilgiu politika tampa tokia pat išoriška, kaip ir gamta. Daugelis XX amžiaus autorių manė, kad mokslas yra užsimaskavęs technikos tarnas. Tačiau jie užmiršdavo, kad politika technika virto daug anksčiau, negu gamtos mokslai pasiekė kokių nors išpūdingesnių techninių laimėjimų.

XVIII amžiaus pabaigoje suklestėjusi ideologinė politika gali būti paaiškinta kaip pastanga įveikti mechanistinį politikos supratimą. Įvairiausių politinių ideologijų kūrėjai bandė įtikinti, kad politika nėra vien mechanizmas, bet gali būti siejama su kilniais moraliniais, socialiniais ir kultūriniais idealais. Atsirado daugybė pasaulietinių religinio tikėjimo pakaitalų, siūliusių geresnio pasaulio viziją. Šiuo metu pastebimas ideologizuotos politikos išsekimas rodo, kad susižavėjimas ideologijomis buvo vien trumpalaikė pastanga į dirbtinį politinį kūną įskiepyti kažką kilnesnio – idėjas apie žmogaus išlaisvinimą, tautos kultūrą ar moralią politiką. Senosioms politinėms ideologijoms prarandant savo turėtą galią, šiandien jų vietą ir vėl užima atvirai demonstruojamos politinės technologijos.

Machiavellis buvo įsitikinęs, kad politinį mechanizmą galima pirkti, parduoti, užkariauti ar slapta veikti. Tai nebuvo koks nors didelis atradimas politikams praktikams, tačiau politikos filosofijos požiūriu tai buvo tikrai naujas sumanymas. Hobbeso sekėjai politinio mechanizmo idėjai suteikė naują – teisinės valstybės prasmę. Tačiau teisė nėra toks neabejotinas politinio gyvenimo pagrindas, kaip atrodo teisinės

valstybės idėjos šalininkams. Galima mąstyti kitaip – politika yra teisės pagrindas. Tokį mąstymo būdą paskutinius kelis dešimtmečius gina Ronaldas Dworkinas⁹. Jo nuomone, teisė yra nuo politikos ir moralės priklausomas dalykas, o ne atvirkščiai. Norėdami išsaugoti teisę, pirmiausia turime rūpintis išsaugoti politinę valdžią. Teisinės valstybės likimas nepriklauso vien nuo teisinių argumentų jėgos. Politinės valdžios išsaugojimas dažnai yra pagrindinė susiklosčiusios teisinės sistemos išlikimo sąlyga.

Šiandien būtina naujai pažvelgti į Hobbeso argumentų prasmę. Šis autorius išryškino pagrindinę moderniojo politinio mąstymo prielaidą – politika turi būti apmąstoma pagal kūno ir mechanizmo analogiją. Tai žinojo viduramžių autoriai, tačiau tik Hobbesas šį dalyką padarė kertiniu politinio mąstymo akmeniu. Jo nuomone, gerai sutvarkytas politinis mechanizmas gali veikti nepriklausomai nuo piliečių įsitikinimų. Toks požiūris leido iš politikos atimti jos anksčiau turėtą moralinę prasmę. Praėjus keliems amžiams, Hobbeso retoriką pradėjo naudoti politikos mokslininkai. Šiuolaikinės sociologijos kūrėjas Émile'is Durkheimas sakė, kad „socialiniai reiškiniai – tai daiktai, ir juos reikia suvokti kaip daiktus“¹⁰. Galima tik stebėtis, kodėl šių žodžių pirmasis neištarė Hobbesas.

Michelis Foucault moderniąją politikos sampratą yra apibūdinęs kaip „substancinė“¹¹. Jo nuomone, modernusis politikos prilyginimas daiktui ją pavertė vieninga substancija, galinčia egzistuoti savaime, be kokio nors kito daikto pagalbos. Tai labai abejotina Hobbeso ir kitų modernųjų politikos filosofų intencijų interpretacija. Hobbesas iš tikrųjų manė, kad politinė valdžia turi būti apmąstoma kaip kūnas. Tačiau jis neturėjo kitiems „substancijos“ sąvoką vartojusiems filosofams būdingo įsitikinimo, kad valdžia yra kokia nors bendra substancija. Jo kaip politikos filosofo originalumas sietinas su kitu dalyku: jis iš vienos – vertybių substancijos – sugebėjo sukurti kitą – politinio kūno substanciją.

Foucault paminėtas neatsitiktinai. Šis autorius pirmasis pasikėsino į dvi pagrindines moderniojo politinio mąstymo dogmas. Pirma, jis

atsisakė valdžią tapatinti su politinėmis struktūromis ir institucijomis. Jo žodžiais, „valdžią pirmiausia reikia suvokti kaip daugybę jėga grindžiamų santykių, imanentiškų tai sričiai, kurioje jie reiškiasi, ir ją iš esmės organizuojančių“¹². Antra, jis atmetė politinės valdžios kaip išorinio daikto traktavimą. Jo nuomone, politiniai santykiai nėra išoriniai kitų – moralinių, religinių, ekonominių ir pažintinių – santykių atžvilgiu, bet turi būti suvokiami kaip jų sudedamoji dalis. Toks požiūris labai išplėtė politikos supratimą. Dabar jau net psichikos liga, kalėjimas, mokslas ar seksualinis gyvenimas galėjo būti traktuojami kaip politinių santykių dalis.

Foucault pavyko išryškinti Hobbeso ir kitų modernųjų filosofų minties paradoksalumą – jų sukonstruotas politinis kūnas iš tikrųjų buvo ne kūnas, bet diskurso dalis. Tačiau Foucault nepastebėjo kito svarbaus dalyko – politika neturi savo vertybių. Tam sutrukdė jo susidomėjimas įvairiausiomis „individų savęs valdymo technikomis“. Jis įsivėlė į daugybės su individų savivoka susijusių valdymo technikų analizę ir šiuo požiūriu tapo panašus į Hobbesą. Pastarasis mechanizmui prilygino valstybę, o Foucault visą dėmesį sutelkė į smulkias technikas, pasireiškiančias individų savivokos lygmeniu. Šitai išvartyta pro duris politinė technika sugrįžo pro langą.

Galima klausti, ar įmanomas politinis mąstymas, apsieinantis be kūno ir mechanizmo analogijų? Atsakymą į šį klausimą siūlo Vakarų politinės minties istorija: klasikiniai autoriai taip stipriai nesizavėjo politinio kūno ir mechanizmo idėjomis, kaip tai darė jų modernieji kolegos. Klasikiniai autoriai manė, kad didžiausią įtaką politinei santvarkai privalo daryti piliečių moralinė savivoka. Modernioji politinė mintis pagrįsta kitu įsitikinimu – valstybė gali būti suvokta kaip individų susitarimais sukurtas mechanizmas, turintis šalinti jų tarpusavio konfliktus. Nuolat kalbėdami apie žmogaus teises, modernieji autoriai politinio gyvenimo subjektą pavertė predikatu, priklausančiu nuo to, ką Karlas Marxas yra apibūdinęs kaip „susvetimėjusį daiktiškumą“.

Galima kalbėti apie nuolatinį piktnaudžiavimą „politinių vertybių“ sąvoka. Tai būdinga tiek klasikiniams, tiek moderniesiems auto-

riams. Platonas „politinę dorybę“ susiejo su kitomis moralinėmis dorybėmis. Toks jo požiūris leido pagrįsti moralios politikos idėją. Tačiau modernieji autoriai surado silpnąją šios koncepcijos vietą – į vieną visumą susiejus teisingumą ir kitas dorybes, darosi sunku paaiškinti, kaip skirtingų moralinių įsitikinimų žmonės gali gyventi pagal tą pačią teisingumo sampratą. Modernieji filosofai pasiūlė šios teorinės ir praktinės problemos sprendimą – būtina susitarti dėl politinio teisingumo principus įkūnijančio mechanizmo, nuošalyje paliekant moralinius, religinius ir filosofinius nesutarimus. Tačiau šiuo atveju ir vėl iškyla didelė problema. Tampa sunku paaiškinti, kaip, atitrūkus nuo piliečių asmeninių įsitikinimų, galima sukurti kokias nors jiems reikšmingas politines vertybes.

Platonas ir kiti klasikiniai autoriai politinių vertybių aptiko postulodami teisingumo ir kitų dorybių ryšį. Jų modernieji kolegos manė priešingai – politiniai dalykai privalo būti nepriklausomi nuo piliečių moralinių, religinių ir filosofinių įsitikinimų. Šios dvi viena kitai prieštaraujančios Vakarų filosofinės minties tradicijos rodo keistą politinių vertybių statusą – pastarosios gali išlikti tiek jas susiejus su nepolitinėmis vertybėmis, tiek nuo jų atskyrus. Susidaro įspūdis, kad „politinės vertybės“ gali išlikti nepaisydamos savo turinio pokyčių ir labiau primena ne aiškiai apibrėžtą idėją, bet išankstinę nuostatą.

George'as Moore'as pagarsėjo samprotavimais apie „natūralistinių“ moralės filosofijos paklydimą¹³. Jo nuomone, gėris yra neapibrėžiamas dalykas, nes jo neįmanoma pristatyti kaip natūralios kokybės. Politikos filosofijoje viskas atrodo atvirkščiai – politinės institucijos yra visiškai natūralus, į gamtos objektus panašus dalykas. Prie paklydimų reikia priskirti įsitikinimą, kad egzistuoja kažkokios savarankiškos politinio gyvenimo vertybės. Norint įrodyti jų nebuvimo faktą, nereikia tvirtinti, kad politinės vertybės be liekanų gali būti priskirtos prie kitų sričių vertybių. Tam pakanka daug silpnosio argumento – redukcinė politinių vertybių prigimtis rodo, kad jos nėra savarankiškas dalykas. „Politinės vertybės“ priskyrus prie kitų sričių vertybių,

dar lieka trys politiniais vadintini dalykai – mechanizmai, struktūros ir procedūros.

Pasitvirtina Friedricho Nietzsche's mintis, kad pasaulio daiktai turi tiek reikšmių, kiek yra juos užvaldyti galinčių jėgų. Šią idėją pritaikius politikos filosofijai galima sakyti, kad politinis mechanizmas priklauso nuo jį užvaldyti galinčių jėgų ir prasmių. Politinius reiškinius mes vertiname taip pat, kaip kitus žmonėms svarbius dalykus. Demokratija nėra vertybė savaime, bet priklauso nuo mūsų laisvės, lygybės, pakantumo, atsakomybės, savitvardos ir net ekonominės naudos supratimo. Kantas nevertino demokratijos, nes, jo nuomone, šis politinis įrankis negali užtikrinti jo propaguojamų moralinių idealų. Dabartiniai liberalai mano kitaip – jų nuomone, demokratija yra geriausias įrankis Kanto moraliniams idealams įgyvendinti. Sutardami dėl moralinių vertybių, Kantas ir dabartiniai liberalai nesutaria dėl jiems įgyvendinti tinkančių politinių mechanizmų.

Pagal Davido Eastono apibrėžimą, „politika yra autoritetingas vertybių paskirstymas visuomenei“¹⁴. Tai iš esmės klaidingas politikos apibrėžimas. Politikai iš tikrųjų dažnai imasi vertybių perskirstytojų vaidmens, ir tai rodo ne pati geriausia totalitarinių visuomenių patirtis. Tačiau laisvę gerbiančių visuomenių politiniai mechanizmai yra saugomi nuo per didelio vertybių perskirstytojų kišimosi. Pagrindinė liberalizmo politinės filosofijos dogma reikalauja, kad valstybė būtų nešališka piliečių moralinių, religinių ir filosofinių įsitikinimų atžvilgiu. Tai reiškia, kad Eastono aprašytas vertybių perskirstytojas yra sukurtas tik todėl, kad atskirtas nuo jų.

Kalbų apie savarankiškas politines vertybes atsisakyti verta dėl dviejų pagrindinių priežasčių. Pirma, kiekviena politinė vertybė lengvai išskaidoma į kitas vertybes. Politika pačia savo prigimtimi yra redukcinis dalykas. Antra, visos kalbos apie savarankiškas politines vertybes sukuria klaidingą įsitikinimą, kad politika gali būti pagrindinis visuomenės gyvenimo judintojas. Toks požiūris nuskurdina politinės veiklos prasmės šaltinių suvokimą: pradedama pasitenkinti politinio mechanizmo funkcionavimo reikalais, sunaikinamas klasikinių politikos

filosofų puoselėtas požiūris, kad politinių įvykių prasmę sąlygoja jų doroviniai šaltiniai.

Vieną įdomiausių argumentų politikos be vertybių idėjai pagrįsti pasiūlė Carlas Schmittas¹⁵. Jo nuomone, politika turi būti suvokiama kaip predikatas, o ne kaip subjektas. Politinis gyvenimas neturi nekinamos esmės, bet yra vien tik tam tikrų dalykų supolitinimo ir nupolitinimo veiksmas. Pasikeitus nepolitiniams prasmės šaltiniams, neišvengiamai turi keistis ir politinių įvykių prasmės suvokimas. Kiekvienas politinis veiksmas gali būti traktuojamas kaip politiškumo sąvybės suteikimas nepolitiniams dalykams. Politinio gyvenimo prasmę gali keisti daugybė prasmės šaltinių – moralė, religija, kultūrinis tapatumas, pelno siekimas ir net grožio suvokimas.

Schmittas manė, kad šiuolaikinės politinės sąvokos nurodo ankstesnių laikų teologijos sąvokas¹⁶. Pasinaudojus šia jo mintimi galima sakyti, kad modernioji politikos samprata yra artima kai kurių Naujųjų amžių mistikų Dievo koncepcijai. „Dievas yra niekas“, – rašė XVII amžiaus mistikas Angelus Silesius. Kiek pakeitus šio autoriaus minties prasmę galima sakyti, kad politika taip pat yra niekas, kol jos nepaliečia išoriniai prasmės šaltiniai. Politinis gyvenimas neišivaizduojamas be kokio nors išorinio prasmės šaltinio. Krikščioniškieji autoriai įrodinėjo, kad mes esame kūniški, o Dievo įstatymas yra dvasiškas. Pritaikius šią religinę dogmą politikai galima sakyti, kad politinio kūno funkcionavimas priklauso nuo pirmiau jo egzistuojančių moralinių ir kultūrinių įsipareigojimų. Religija turi savo vertybes, bet negali nesiskleisti kultūriniais pavidalais. Politika neturi savo vertybių, bet nuolat bando įrodyti galinti būti nepriklausoma nuo kitų vertybių.

Jeanas Baudrillard'as stengėsi įrodyti, kad dabartinė politinė valdžia yra simuliakras, kurį sukuria įvairiausios manipuliacijos ženklais. Jo žodžiais, „valdžia jau seniai tegamina panašumo į save ženklus“¹⁷. Tai iš dalies teisingas, bet kartu ir gana klaidinantis požiūris. Baudrillardas teisus, kalbėdamas apie valdžios priklausomybę nuo jos atžvilgiu išorinių ženklų. Politika visada yra tik kitų sričių žen-

klais sukuriamas simuliakras. Tačiau Baudrillard'as klysta manydamas, kad simuliakrinis dabartinės politikos pobūdis yra vien naujų ženklus kuriančių ir skleidžiančių technologijų atsiradimo padarinys. Politinis gyvenimas visada reikalavo išorinių prasmės šaltinių. Dabartinė situacija tik išryškina mechaninį politinio gyvenimo pobūdį.

Šiuo metu Vakaruose egzistuoja dvi viena kitai prieštaraujančios politinių vertybių sampratos. Vienai jų atstovauja liberalai, norintys politiką paversti autonomiška, nuo kitų sričių vertybių nepriklausančia visuomenės gyvenimo sritimi. Kitą požiūrį gina Foucault stiliaus socialistai, teigiantys, kad politika yra visur – šeimoje, darbe, seksualiniame gyvenime ir net metafiziniuose traktatuose. Ir vieni, ir kiti klysta. Politika negali būti paversta teisingumo klausimų svarstymu, kaip to nori Rawlsas ir jo šalininkai. Politikams reikia daugybės kitų nepolitinių prasmės šaltinių – religijos, moralės, ekonomikos ir kultūros. Kita vertus, bet kuriam visuomenės gyvenimo reiškiniui suteikus politinę prasmę, kaip tai darė Foucault, tampa neaišku, kuo politinis veiksmas skiriasi nuo bet kurio kito socialinio veiksmo.

Politinių vertybių neįmanoma apriboti politikos sritimi, kaip to nori Rawlso stiliaus liberalai. Kartu jų negalima išbarstyti ir po kitas visuomenės gyvenimo sritis, kaip to pageidauja Foucault sekėjai. Tik iškėlus politikos be vertybių idėją darosi aišku, kad politika neturi savo vertybių, nes ją valdo kitų sričių vertybės. Ši paradoksali mintis leidžia naujai pažvelgti į politikos prigimtį. Tampa aišku, kad mes turime saugoti politikos autonomijos idėją, bet kartu neleisti jai pavirsti nepajudinamais kūnais ir mechanizmais; turime puoselėti ikipolitinius politinio veiksmo prasmės šaltinius, bet neleisti jiems sunaikinti politikos autonomijos idėją.

Politikos be vertybių idėja leidžia naujai pažvelgti į moralės ir politikos santykį. Pripažinus, kad politika neturi savarankiškų vertybių, būtina prisiminti, kad šiandien mes turime tris galimybes aiškinti politikos ir moralės santykius: 1) laikytis moderniosios, Machiavellio ir Hobbeso sukonstruotos, sampratos, 2) grįžti prie klasikinės – Platono, Aristotelio ar Akviniečio – pasiūlytos koncepcijos, 3) ryztis nau-

jiems idėjiniams eksperimentams, peržengiantiems antikos ir Naujųjų amžių sampratas. Daugiau pasirinkimų neduota. Norėdami pasakyti ką nors naujo apie moralės ir politikos santykį, pirmiausia turime suvokti, kad politika neturi savarankiškų vertybių.

PASTABOS IR NUORODOS

* Dėkoju Andriui Bielskiui ir Kęstučiui Girniui, pateikusiems daug vertingų pastabų, rengiant šį straipsnį.

¹ Šį dalyką pastebėjo Kenneth Minogue: „Politika yra veikla, neturinti savo vertybių, ir skirtingose kultūrose plačiai vertinami dalykai – kaip antai tiesa ar žmogaus gyvybė – *politiškai* vertinami vien dėl jų naudingumo, kuris dažniausiai yra nepastovus.“ K. Minogue. *The Liberal Mind*. Indianapolis: Liberty Fund, 1963. P. 86–87.

² Objektiviai egzistuojančios politinės vertybės skiriasi nuo mūsų subjektyvių vertinimų. Tačiau politikos atveju vertybės ir vertinimo perskyra nėra svarbus dalykas. Teiginys, kad nėra savarankiškų politinių vertybių, savaime numato, kad neįmanomas grynai politinis vertinimas.

³ Žr. J. Rawls. *Politinis liberalizmas*. Vert. A. Degutis. Vilnius: Eugrimas, 2002.

⁴ D. Berklis. *Traktatas apie žmogiškojo pažinimo principus*. Vert. A. Nesavas. Vilnius: Mintis, 1998. P. 56.

⁵ G. Sartori. *What is „Politics“ // Political Theory*. 1973, no. 1, p. 7.

⁶ J. Rawls. *Politinis liberalizmas*, p. 65.

⁷ N. Makiavelis. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 1992. P. 60.

⁸ Platonas ir Aristotelis politiką siejo su siela. Pirmojo nuomone, „kiek yra valstybės santvarkos rūšių, tiek, atrodo, yra ir sielos rūšių“ (Platonas. *Valstybė*. Vert. J. Dumčius. Vilnius: Mintis, 1981. P. 168). Panašiai manė ir Aristotelis: „valstybės vyras turi leisti įstatymus atsižvelgdamas į [...] sielos dalis“ (Aristotelis. *Politika*. Vert. M. Strockis. Vilnius: ALK/Prada, 1997. P. 312).

⁹ R. Dworkin. *Rimtas požiūris į teises*. Vert. K. Klimka. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.

¹⁰ É. Durkheim. *Sociologijos metodo taisyklės*. Vert. J. Karazijaitė. Vilnius: ALK/Vaga, 2001. P. 47.

¹¹ M. Foucault. „*Omnes et Singulatim*“: *Toward a Critique of Political Reason // The Chomsky – Foucault Debate on Human Nature*. New York, London: The New Press, 2006. P. 208.

¹² M. Foucault. *Seksualumo istorija*. Vert. N. Kašelionienė ir R. Padalevičiūtė. Vilnius: Vaga, 1999. P. 72.

¹³ G. Moore. *Principia Ethica*. Cambridge: Cambridge University Press, 1903.

¹⁴ D. Easton. *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*. New York: Alfred A. Knopf, 1953. P. 125–48.

¹⁵ C. Schmitt. *The Concept of Political*. Trans. G. Schwab. Chicago: The University of Chicago Press, 1996.

¹⁶ C. Schmitt. *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. Trans. G. Schwab. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2005.

¹⁷ J. Baudrillard. *Simuliakrai ir simuliacija*. Vert. M. Daškus. Vilnius: Baltos lankos, 2002. P. 33.

SUMMARY

POLITICS WITHOUT VALUES

So called political values are only representations of values from other areas. We got used to the idea that if there is politics, there also have to be unique values belonging to this realm. However, the biggest paradox is that politics doesn't have it's own values. There is no pure political judgment. When we make judgments about political matters we enter into discussions about values which are clearly not political. The roots of political judgments always can be traced to matters that are not political.

It is hard to deny, that there are such things like political convictions and ideas. Yet it is entirely different matter to maintain that there are specific political values. The latter are made of substance which is entirely not political. All political values can be reduced to issues which exist beyond politics. They represent moral, religious, economic and cultural convictions of citizens. The meaning of politics always remains outside it's reach. Behind so called "political values" we can always find reference to other values.